

З історії формування української спортивної лексики в мовленні міжвоєнного Львова

Українська термінологія в галузі фізичної культури отримала свій розвиток в 20–30 рр. ХХ ст. в західних регіонах. Своєрідним був період 20–30-х років ХХ століття, коли в Україні спостерігалось активне піднесення в ділянці спортивного термінотворення. Основними напрямками такої праці було прагнення подолати розрив між науковою термінологією і термінологією практики спорту, збільшити частку національних термінів, виробити єдині підходи до словотворення. На принципах етнографізму й синтетизму здійснювалася термінологічна робота на західних землях України. З'являються такі виразні терміни та словосполучення як, наприклад: *плигун, пішоходець, корегувальна гімнастика, лижвяні станції, перебіг, веслування двопарне зі стерначем, гонові судна, скраклі, зарахувальні змагання, безбол* тощо [6: 112]. Поява такої великої кількості термінів свідчила про активні процеси українізації галузі та адаптацію в українськомовне середовище запозичених слів і понять зі сфери спорту. Цей етап характеризується появою в Галичині багатьох публікацій у пресі, в яких розглядалися проблеми української спортивної термінології; з'являлася низка невеликих посібників. Так, наприклад, Іван Боберський, активно працюючи в галузі фізичного виховання, видав чимало методичної літератури, зокрема підручники: «М'ячеві гри», «Їзда на лещетах», «Легка атлетика», «Підручник до англійських ігор», «Забави і гри рухові», низку брошур з пропаганди фізичної культури. 1906 року видано перший підручник із футболу українською мовою «Копаний м'яч» авторства І. Боберського. Футбольна термінологія у підручнику відобразила ті терміни, які вживалися у той час: *дробити* «обводити суперника», *карний корп* «штрафний удар», *коп бічним краєм ноги* «удар по м'ячу внутрішньою стороною стопи», *коп кінцем ноги* «удар носком», *копаний м'яч* «футбол», *копун* «футболіст», *наріжняк* «кутовий удар», *цільник* «нападник» тощо. Дослідник схилявся до творення української спортової термінології на основі власномовних лексичних ресурсів, що надавало їй національного обличчя. Зазначимо, що такі новотвори відповідали словотвірним моделям і типам української мови й мали прозору семантику, однак сьогодні з різних причин УДК 811.161.2'373

як терміни, так і значення їх здебільшого залишаються незрозумілими, невідомими для більшості мовців. Указуючи на певні досягнення в галузі спортивного термінотворення, мовознавець Я. Рудницький у 30-х роках писав: «Наша спортивна термінологія, як і сам український спорт, молода, не має за собою глибшої традиції і тому не усталена як слід. Все ж таки перші кроки на тому полі зроблено: працею теоретиків і прихильників спорту вироблено й завдяки пресі і спортивним виданням закріплено в нас достаточний лексикальний засіб, зв'язаний з поодинокими ділянками спорту. Найбільша трудність, коли йде про синтезу нашої слівні, лежить у тому, що досі ще немає в нас зібраного матеріалу для дослідів, що досі ще в нас брак спортивного словника. Тому й одним із найближчих завдань українського організованого спортивного життя буде заповнити цю прогалину» [7: 32].

Цей етап розвитку спортивної термінології характеризувався першими спробами створення словника спортивних термінів. Праці Я. Рудницького, І. Антоновича, І. Боберського та інших прислужилися до створення певної бази українських спортивних термінів (майже всі ці терміни науковці черпають із народних джерел, чи конструюють свої, послуговуючись такими джерелами). Дослідники старанно добирали відповідники до назв нових для того часу видів спорту і спортивних реалій, намагаючись сповна використати властивості української мови. Але це не була штучно створена терміносистема, вона активно функціонувала в усному мовленні, а також у художній літературі. У цій статті на матеріалі текстів львівських письменників Івана Керницького та Зенона Тарнавського, які належали до літературного угруповання «Дванадцятка», що діяло у Львові в 20-30-х роках ХХ століття, ми проаналізуємо тогочасну футбольну термінологію. Джерельною базою слугують оповідання зі збірки «Перелетні птахи» і повість «Герой передмістя» І. Керницького та оповідання «Вітер над Янівською» З. Тарнавського. Проаналізувавши спортивну лексику в зазначених текстах, ми поділили її на кілька лексико-семантичних груп.

1. Лексеми на позначення спортсменів, футболістів відповідно до позицій на полі: *змагун* «спортсмен», *кунун* «футболіст», *криловий* «той, хто грає в боковій частині поля», *лучник* «гравець атакувального плану», *оборонець* «захисник», *стрілець* «бомбардир; гравець, який забиває багато голів». Наприклад, *Цьому представникові вищої спортової влади позичають пастухи свистало, що його згубив один політрук, як доблесно втікав через село, а змагуни йдуть до гардероби роздягтися* [4: 30]. *...їхній правий криловий гостро стріляє до середини, лівий криловий презиційно подає до центри, центра презиційно подає лівому лучникові, лівий лучник презиційно стріляє,*

м'яч презиційно летить, воротар Омелько Хрищик презиційно боронить, а голь презиційно сидить, як риба в сітці!.. [4: 35]. Суддя, пан Рогалик, очевидно, відсвистав фавль та вільний стріл для гостей; надбігає лівий **лучник** димайміхівців і гостро б'є на ворота [4: 35]. А може б так, про всякий випадок, взяти з собою в кишеню щось із тяжкої промисловости? – спитав, заклопотано почухавши потилицю, правий **оборонець**, Гриць Довбня [4: 25]. Валить мене, дядьку Охрїме, колом через плечі, бо мій швагерко – перший **стрілець** району, ногу має певну! [4: 34].

2. Лексеми, що стосуються самого матчу, ігрових моментів або подій, які відбуваються на полі: *відплатні змагання* «матч-відповідь», *головкувати* означає «відбивати м'яч головою», *відсвистувати* «давати фінальний свисток», *кивання* «дриблінг», *стріл* «удар», *стрілити* «забити гол», *стрілити в ворота* «забити гол», *обстрілювати* «завдавати ударів по воротах». Наприклад, *Добігає 45 хвилин. Суддя п. Рогалик, дивиться на годинник і відсвистує кінець змагань. Перемога* [4: 34]. Семантика лексем *головкувати* і *відсвистувати* є досить прозорою. Адже корінь слова «*головкувати*» *голов-* (голова), «*відсвистувати*» – корінь *свист-* (свисток, свистало). До речі, лексеми *свисток* і *свистало* теж наявні в текстах. Наприклад, *Цьому представникові вищої спортової влади позичають пастухи свистало, що його згубив один політрук, як доблесно втікав через село, а змагуни йдуть до гардероби роздягатися* [4: 30]. *Тимчасом змагуни вибігли на грище, стадо гусей і качок затріпало крильми і з криком пішло на «авт», змагуни гукнули тричі «Слава!», суддя, пан Рогалик, засюрчав у свисток і дерби почалися* [4: 31]. *Тож перед вирішними відплатними змаганнями капітан команди с. Димайміхи, Кирило Варениця, гаряче відкликався до совісти і чети димайміхівських спортсменів, кажучи: «Друзі! Ви мусите рятувати добру славу і світлі спортові традиції села Димайміхів!»* [4: 25]. *Тяжко було його переїхати і стрілити в ворота, але через те, що забагато на карному полі гравців із іншої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари* [9: 184–185]. *Гостям немовби хто перцю насипав, просто двояться і трояться на грищі, а Климові ворота обстрілюють вже без милосердя* [4: 33]. *Суддя, пан Рогалик, очевидно, відсвистав фавль та вільний стріл від гостей...* [4: 35]. Зауважимо, що одне зі значень слова *стріл* – це «постріл» [10: 706]. Нині футбольні коментатори, а також спортивні журнали слово *постріл* уживають на позначення «удару в напрямку воріт».

3. Лексеми, що стосуються стадіону, футбольного поля: *грище* «футбольне поле», *карне поле* «штрафний майданчик», *крило* «бокова частина поля; фланг». Наприклад, *От, як розмахнеться дядько Охрїм, симпатик*

клюбу, як копне м'яч своїм «шипіцом», а м'яч отой, п'ятий номер, як вистрелить у повітря, як засвище та зашумить, як закреслить у повітрі дугу – і ген-ген! – на самий чубок старезної, трьохсотлітньої, височенної липи вилетів і нам зачепився. Зачепився і взагалі думки не має, щоб приземлитися на **грище**, де його, річ ясна, конечно потрібно [4: 32–33]. Бичок тітки Павлихи, симентальської породи, відбиває м'яч прекрасною головою, перекидає догори ногами лівого лучника, центру і ліве **крило** гостей, вибиває рогами м'яч на поле та подає до середини нападу місцевих [4: 35]. Тяжко було його переїхати і стрілити в ворота, але через те, що забагато на **карному полі** гравців із іншої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував карні удари [9: 184–185]. Також у текстах ужито словосполучення карний удар, що означає «штрафний удар». Тяжко було його переїхати і стрілити в ворота, але через те, що забагато на карному полі гравців із іншої команди падало, і то дуже часто з розбитими носами, суддя диктував **карні удари** [9: 184–185].

4. Лексеми на позначення екіпірування футболістів: *копачки* «взуття для гри у футбол», *футболівки* «взуття для гри у футбол; бутси». Наприклад, *Я витягнув із торби його запорошені футболівки, пересякну гострим потом спортову сорочину, итанці, порожню пляшку з соди, – але на споді лежав ще якийсь пакет, обмотаний в жидівську газету та перев'язаний ипагатом* [3: 55] тощо.

Окрім питомих футбольних термінів, у текстах подано також жаргонізми, створені на національному ґрунті. До цієї групи ми зараховуємо такі лексеми: *баняк* «гол», *бомба* «вид удару», *віконце* «вид удару», *на гашення свічок* «сповільнення руху м'яча під час падіння», *кальош* «суддя», *кікс* «невдалий удар, промах», *реміс* «нічія», *ремісувати* «зіграти в нічію», *свічка* «політ м'яча високо вгору», *свічки дати* «вдарити м'ячем так, щоб полетів високо вгору», *спалити свічку* «притримати ногою м'яч так, щоб полетів високо вгору», *шніт* (*шнит*) «вид удару», *щур* «вид удару» тощо. Наприклад, *А до запасного воротаря Кліма Цигарнички спортивні кола села Закамарків не мають довір'я. «Він, кажуть, незабаром жениться, акурат до Димайміхів, двоюрідну сестру Кирила Варениці бере за жінку. Вже навіть оповіді вийшли. Ану д, кажуть, захочеться йому, падлюці, зробити великодушний жест і яких три-чотири зайвих «баняків» на наш рахунок пропустити?»* [4: 31]. *Все ж таки спіймав раз некельну «бомбу» Штаєрмана з віддалі кількох метрів! Отоді саме мій неоціненний пан інструктор проскокчив до історії українського футболу* [3: 53]. *Молодець, кажуть, дядько Охрім, симпатик клюбу! Неабияку собі «свічку» стрілив!* [4: 33]. З долішніми **«шнітами»**,

або «цурами», не йшло йому так гладко – був трохи задовгий [3: 53]. З до- лішніми «шнітами», або «цурами», не йшло йому так гладко – був трохи задовгий [3: 53] тощо.

У своїх текстах автори використовують синоніми на позначення однієї і тієї ж реалії (наприклад, *стріл* – *удар*). Синонімія також представлена у таких парах: жаргонізм – літературний відповідник (*баняк* – *голь*); лексема, створена на ґрунті української мови, і лексема, створена на ґрунті англійської (*копачки* – *футболівки*).

Зауважимо, що футбольна термінологія, яка створювалася на ґрунті української мови, мала розгалужені словотвірні гнізда. Наприклад, *коп* – *копати* – *копаний м'яч* – *копун* – *копачки*; *стріл* – *стрілити* – *стрілити в ворота* – *стрілець* – *обстрілювати*; *свисток* – *свистало* – *відсвистувати*; *крило* – *криловий*; *бомба* – *бомбард'єр* – *бомбардувати* (*бомба* – жаргонізм). Найпоширенішими способами словотвору є суфіксальний (*коп* – *копун* тощо), префіксально-суфіксальний (*стрілити* – *обстрілювати*, *свистати* – *відсвистувати* тощо). Було визначено загальні прийоми використання словотворчих засобів і словотвірних моделей. Так, наприклад, за однією моделлю створено такі лексеми: *змагун* – *дробун* – *бігун* – *копун*; *зложник* – *злучник* – *помічник*. Особливу увагу хотіли б звернути на лексеми *фавль*, *зфавлювати*. Очевидно, що вони походять від англ. *foul play*, що означає «нечесна гра». В українській мові, відповідно до норм харківського правопису 1929 року, дифтонги *ai* у загальних найменуваннях передано через *ав*. Припускаємо, що саме тому автори вживали *фавль*, а не *фол*, як це прийнято у сучасній футбольній термінології. Згідно з українськими законами словотворення (префіксально-суфіксальний спосіб), подано нову лексему – *зфавлювати* «застосовувати грубий прийом, порушуючи правила».

Цікаво проаналізувати певні зміни в досліджуваній лексичній групі, зафіксовані у збірці оповідань «Перелетні птахи» І. Керницького (видана в Нью-Йорку 1952 року). Частину творів письменник писав уже в США, саме тому поряд із питомими українськими словами співіснують і англійські відповідники: *змагун* – *спортсмен*, *суддя* – *арбітр*, *оборонець* – *бек*, *футбол* – *копаний м'яч*. Наприклад, *Цьому представникові вищої спортової влади позичають пастухи свистало, що його згубив один політрук, як доблесно втік через село, а змагуни йдуть до гардероби роздягатися* [4: 30]. *Тож перед вирішними відплатними змаганнями капітан команди с. Димайміхи, Кирило Варениця, гаряче відкликався до совісти і честі димайміхівських спортсменів, кажучи: «Друзі! Ви мусите рятувати добру славу і світлі спортові традиції села Димайміхів!»* [4: 25]. – *А може б так, про всякий випадок, взяти*

з собою в кишеню щось із тяжкої промисловости? – спитав, заклопотано почувавши потилицю, правий **оборонець**, Гриць Довбня [4: 25]. Як би навіть погодитися з тим, що у барвах команди с. Закамарки виступав на **«беку»** бичок тітки Павлихи, то, власне, в цих фінальних змаганнях він ще не міг брати участі, бо не був формально затверджений Окружним Спортовим Союзом [4: 36]. Я, каже, спеціально інтересуюся **копаним м'ячем**. Колись, у гімназії, сам грав на центрі, та потім паціфікація перебила мені спину і тепер я в тій ділянці значно відстав [4: 30]. У текстах також подано похідні лексеми від слова футбол – **футболівки**, **футбольне мистецтво**. Воно відомо річ і цього заперечувати не доведеться, що перший фінальний матч за **футбольне мистецтво** Реп'яхівського району між командами с. Динайміхи і с. Закамарки закінчився в нічию 0:0 [4: 25]. Я витягнув із торби його запо-рошені **футболівки**, пересяклу гострим потом спортову сорочину, штанці, порожню пляшку з соди, – але на spodі лежав ще якийсь пакет, обмотаний в жидівську газету та перев'язаний шпагатом [3: 55]. Невелику ремарку внесемо щодо лексеми **футбол**. Ця назва створена з двох слів *foot* (нога) и *ball* (м'яч), тобто «ножний м'яч». Під час створення цього терміна враховували спосіб гри (можна грати тільки ногами) і засіб (за допомогою м'яча). Іноді пряме запозичення заміняли калькою, наприклад, в українській мові – **копаний м'яч**, у польській мові – *piłka nożna* «ножний м'яч», в італійській – *calcio* «досл. удар ногою»

З іншого боку, тексти містять англiцизми і без українських відповідників: **воковер** «легка перемога», **дриблінг** «часті удари гравця по м'ячу», **корнер** «кутовий удар». Наприклад, *Запізнились ви, друзі, акуратно на дві години, значить – змагання ми виграли «воковером» і мистецтво, очевидно, в наших руках* [4: 28]. *Подай-но мені, сину, оцей бальон, нібито на **корнер**, а я вже з ним справлюся* [4: 32] тощо. Це пов'язано з тим, що терміни, які входять в ужиток разом із загальними поняттями, є запозиченнями з тієї мови, з якого, власне, прийшло саме це поняття. Це стосується і футбольних термінів. Саме тому серед спеціальних найменувань у текстах І. Керницького і З. Тарнавського трапляються англiцизми. Крім того, І. Керницький деякі оповідання зі збірки «Перелетні птахи» писав уже в Сполучених Штатах, тому слід враховувати й екстралінгвістичні фактори.

Досліджувані футбольні терміни неоднорідні за походженням: деякі із них – це загальноновживані слова із різних сфер людської діяльності, лексичні значення яких трансформувалися і почали виражати спеціальні поняття футболу. Так, великий пласт складають лексеми, запозичені із воєнної сфери: **бомбардієр**, **протріл**, **стріл** тощо.

Слід зауважити, що футбольна термінологія включає в себе низку загальноспортивних термінів, які вживаються в різних видах спорту: *змагун, матч, удар* тощо.

За цим принципом футбольні терміни можна розділити на три групи:

1. Загальноновживані слова, які набули спеціального значення, що мало відрізняється від загальнолітературного: *ворота, м'яч, оборонець, суддя, удар* тощо.

2. Загальноспортивні терміни, присутні як мінімум, у двох інших видах спорту: *відсвистувати, воротар, змагун, кивання* тощо.

3. Власне футбольні терміни: *грище, карне поле, копун; бек, корнер* тощо.

Якщо розглядати футбольну лексику в частиномовному аспекті, то найбільшу кількість слів становлять іменники (67%), дієслова (близько 16%), прикметники (2%) і сполучення слів (близько 5%).

Щоб простежити історію лексикографічного опису аналізованої лексики ми дослідили реєстр таких словників: Російсько-український словник А. Кримського та С. Єфремова, Малорусько-німецький словник Є. Желехівського та С. Недільського і Словник української мови в 11 томах. Словник Є. Желехівського та С. Недільського ширше, ніж інші, представляв західноукраїнську лексику попереднього періоду, широко охоплював лексику літературних творів і місцевих західноукраїнських діалектів. Словник А. Кримського та С. Єфремова засвідчує, чи ввійшла регіональна футбольна лексика до загальнонародного стандарту. До аналізу ми залучили також і Словник української мови в 11 томах. Аналіз реєстру цього словника дає змогу зробити висновок, чи ввійшла футбольна лексика, яка побутувала в мовленні міжвоєнного Львова, до загальнонародної мови другої половини ХХ століття. Згідно з нашим дослідженням, у Російсько-українському словнику А. Кримського та С. Єфремова серед аналізованих 38 лексем 16 зафіксовані із відмінним значенням (*баняк, бомба, бомбардир, бомбардувати, віконце, грище, кивання, копун, крило, криловий, лучник, свічка, стріл, стрілець, стрілити, обстрілювати*), 2 – зі схожою семантикою (*карний, оборонець*), 20 лексем не представлено у зазначеній лексикографічній праці (*відсвистувати, воковер, головкувати, дерби, дриблінг, змагун, зфавлювати, кальош, ківати, кікс, копаний м'яч, копачки, реміс, ремісувати, фавль, футболівки, шнит* тощо). У Малорусько-німецькому словнику Є. Желехівського та С. Недільського 12 лексем подано із відмінним значенням (*баняк, бомба, бомбардувати, віконце, кивання, крило, лучник, обстрілювати, свічка, стрілець, стрілити, цур*), 2 – зі схожою семантикою (*грище, карний*), 26 лексем не представлені в зазначеному словнику (*бомбардієр, відсвистувати, воковер, головкувати,*

дерби, дриблінг, зфавлювати, кальош, ківати, кікс, копаний м'яч, копачки, копун, криловий, оборонець, реміс, ремісувати, стріл, фавль, футболівки, шнит тощо).

У СУМі 20 лексем не представлені, 4 зафіксовані зі схожою семантикою (*свічкою* «вгору», *грище* «місце для різного виду розваг, організованих на дозвіллі або з певною метою», *оборонець* «захисник», *крило* «бокова частина будівлі, споруди, якоїсь площини тощо; фланг»), 11 – з відмінним значенням (*баняк* «чавунний горщик, казан», *бомба* «розривний снаряд, начинений вибуховою речовиною», *віконце* «зменшено-пестливе до «вікно», *постріл* «виліт кулі або снаряда», *обстрілювати* «вести обстріл якої-небудь цілі», *стрілець* – одне із найбільш наближених значень «спортсмен, який займається стрільбою як видом спорту», *лучник* «воїн, озброєний луком» тощо), 1 лексема подана з тим самим значенням (*дриблінг* «часті удари гравця по м'ячу (шайбі) рукою, ногою чи предметом у русі або на місці»).

Отже, на матеріалі текстів львівських письменників І. Керницького та З. Тарнавського ми дослідили футбольну лексику в мовленні міжвоєнного Львова. Аналізований матеріал свідчить, що у тогочасних процесах формування спортивної термінології переважав етнографічний принцип, орієнтація на питомі лексичні ресурси й засоби словотвору.

Література

1. Боберський І. Забави і ігри рухові: У 4 ч. / І. Боберський. – Ч.3: Копаний м'яч. – Львів: Наклад товариства «Сокіл», 1906. – 37 с.
2. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник: У 2 т. / Є. Желехівський, С. Недільський. – Т. 1. – Львів, 1886. – 590 с.; Т. 2. – 1971. – 632 с.
3. Керницький І. Герой передмістя / І. Керницький. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 257 с.
4. Керницький І. Перелетні птахи: довші та коротші, менше і більше веселі історії, в краю, на скитальщині і на гостинній землі Вашингтона, написані (1942–1952) / І. Керницький. Нью-Йорк: Вид-во Юрія Тищенка, 1952. – 141 с.
5. Кримський А., Єфремов С. Російсько-український словник (1924–33). / Агатагел Кримський, Сергій Єфремов. Електронна версія. – Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/krym_details.html.
6. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Качан, І. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 214 с.
7. Рудницький Я. Українська спортивна термінологія / Я. Рудницький // Календар-альманах на 1934 рік: Спорт в масі! – Львів: Вогні, 1933. – С. 30–33.

8. Словник української мови: В 11-ти томах / [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка. – 1970–1980.

9. Тарнавський З. Вітер над Янівською / З. Тарнавський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ ст.: Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів: ЛА «Піраміда». – С. 163–192.

10. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.

Lyudmyla PIDKUJMUHA

The history of ukrainian sports vocabulary in the speech of interwar Lviv

The article is devoted to the sport vocabulary in interwar Lviv. Particular attention is paid to football terminology and jargon. The basic groups of football vocabulary that are presented in the texts by I. Kernytskyj and Z. Tarnavskyj are analyzed. Keywords: vocabulary, sports vocabulary, football terminology, football jargon